

ערב הסעודית בטקנות איראן?

רס"ן דוד ח'*

הזעזועים הפוליטיים אשר פקדו מדינות שונות במזרח-התיכון (ומדינות מוסלמיות מחוצה לו, באסיה ובאפריקה) ואשר במרכזם עמדה התעוררות האסלאם כתנועה וככוח פוליטי רבי-עצמה, הסבו את תשומת-הלב העולמית לנעשה בערב הסעודית ואל האפשרות שתתחולל שם התפרצות אסלא-מית, אשר תערער ואולי אף תמוטט את אושיות המשטר הנוכחי בה. אפשרות כזאת העלו בחרדה רבה חוגים מערביים, בשל ההשפעות המסוכנות שיהיו לה בראש וברא-שונה על כלכלת מדינות המערב וכן על מערכת היחסים הגלובאלית ועל מאזן-הכוחות הכולל במזח"ת.

מומחים העוקבים אחר המתחולל בערב הסעודית פנימה אף ידעו להעריך כי חזקה על הגל האסלאמי-המהפכני, שלא יפסח על הממלכה הסעודית, וכי המהפכה (האסלא-מית) הבאה תפקוד ארץ זו.

האפשרות של שינוי פני המשטר בערב הסעודית, עלולות להיות לה השלכות לגבי ביטחונה של ישראל, ובייחוד אם תצטרף הממלכה הסעודית כחוליה פעילה למערך של מדינות העימות הישיר. איום זה הוחרף לאחרונה במידה ניכרת על רקע החלטת הממשל האמריקני לספק לערב הסעודית חמישה מטוסי-ביון מסוג "אוואקס" ורכיבים לשיפור היכולת ההתקפית של מטוסי הקרב האמריקנים F-15¹, המיועדים להישלח לצבא הסעודי.

מטרת הדברים הבאים הנה לנתח ולהעריך את מכלול הגורמים הפני-מייים, העלולים להשפיע — לאו דווקא בלבד — מהפכני-אסלאמי בנוסח איראן — על שינוי פני המשטר הקיים וזאת, אגב הצגת מאפייניה הבסיסיים של ערב הסעודית, בחינת מעמדו הייחודי של האסלאם ושל נושאי-כליו בממלכה, והתחקות על דרך התמודדותו של המשטר עם האתגר האסלאמי החדש-הישן ועם התמורות החבר-תיות, הכלכליות והפוליטיות המת-חוללות במדינה הסעודית כתוצאה בלתי-נמנעת של תהליכי המודרניזציה והפיתוח המואצים.

ערב הסעודית — תווי אפיון עיקריים

ערב הסעודית היא מדינה של ניגודים: ארץ רחבת-ידיים המאוכלסת בדלילות; ארץ מדב-רית צחיחה, שהתברכה בעתודות הנפט הגדולות בעולם; ארץ שמרנית מסורתית (המשמרת באדיקות אורח-חיים המבוסס על עקרונות דתיים פוריטניים קיצוניים), הנחשפת לפני ההשפעות הבלתי-נמנעות של תהליכי המודרניזציה המערביים, הממונים בכספי הנפט.

הממלכה הסעודית היא מעצמה מבחינה גיאוגרפית וכלכלית-פיננסית, ומדינה נחשלת מבחינת התשחית הפיזית, הצבאית והחברתית. היא משתרעת על שטח של כ-2.14 מיליון קמ"ר, מדברי ברובו², אך בזכות מיקומה הגיאוגרפי נודעת לה חשיבות פוליטית ממדרגה ראשונה.

גדולה המדויק של אוכלוסייתה אינו ידוע, והערכות לגביה רבות ורחוקות זו מזו.³ הכלכלה. ההיסטוריה של ערב הסעודית עומדת מאז שנות ה-30 בסימן גילוי של הנפט, אשר חולל מהפכה גדולה בכל תחומי החיים בה. לפני שהתפתחה בה תעשיית הנפט, הייתה ערב הסעודית מדינה ענייה ונחשלת, נעדרת תשתית פיזית ויצרנית ראויה לשמה, וכלכלתה התבססה על חקלאותה הדלה ועל ההכנסות השנתיות הבלתי-רצופות מן העלייה להגל ("חאג") לערים הקדושות — מכה ומדינה. נפט בכמויות מסחריות נתגלה בערב הסעודית רק בשנת 1938, אלא שמלחמת-העולם השנייה שיבשה את התכנית להפקתו ולשיווקו. המעבר הקיצוני שם מדלות לעושר היה, אפוא תופעה של אחר המלחמה, ורק משנות החמישים ואילך החלו תמלוגי הנפט למלא תפקיד דומיננטי בהתפתחות המשקית של הממלכה. מאז שנת 1973 מגיע הנפט דרך קבע לכדי 70% ומעלה של התל"ג המקומי. והיום ערב הסעודית היא מפיקת הנפט הגדולה ביותר במזרח התיכון והשנייה או השלישית בעולם.

המשטר הפוליטי וחצר-המלוכה

במאפייני הממשל בערב הסעודית חלו בחלוף השנים תמורות מכניות רבות, אלא שלא היה בהן כדי לערער את יסודות המשטר המלוכני-המסורתי, שנוצקו ונתגבשו בידי מייסד המדינה, עבד אל-עזיז אבן עבד אל-רחמן אל פיצל אל סעוד (1880-1953)⁴ במהלך השליש הראשון של המאה העשרים. ואכן, הממלכה הסעודית היא מונארכיה אסלאמית-תיאוקרטית, שהממשל הפנימי בה מעוצב על-פי דפוסי של המשטר השבטי-המסורתי,

* דוקטוראנט באוניברסיטת ת"א בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון, מתמחה בנושא חצי האי ערב.

כתוספת אותה מידה של גינוני מלכות, שהתחייבו מן השינוי. השלטון בערב הסעודית הוא אבסולוטי, ומרוכז כמעט באורח בלעדי בידי המלך. סמכותו של המחוקק בכהונה זו היא בלתי-מוגבלת, והיא חלה על התחומים הדתיים והחילוניים כאחד: נוסף על תפקידיו-תארו המסורתיים כ"שיח' השיח'ים" וכאמאם הקהילה האסלאמית, הוא ממלא את הפונקציות המודרניות של ראש מדינה ומפקד עליון של הכוחות המזוינים, ולפיכך הוא הקובע העליון בענייני פנים וחוץ גם יחד.

בממלכה הסעודית אין פועלים גופים ייצוגיים נבחרים ולא מוסדה שום אחריות חוקתית לפיקוח על פעולות המלך. הוא שולט בממלכה בעזרת חוג יועציו האישיים⁵ ממשלתו, בני-משפחתו ומקורביו, חכמי הדת, הנכבדים וראשי השבטים וכן "מועצה מייעצת" ("מג'לס אל-שורא")⁶ עם-זאת מוגבלות סמכויותיו באופן חוקי על-ידי עקרונות "השריעה", ובאופן מעשי — על-ידי הצורך לקיים את ההסכמה הכללית לשלטונו, בייחוד מצד המשפחה המלכותית, ומצד שאר מוקדי-הכוח המרכזיים בממלכה (הצבא, ראשי-השבטים, חכמי הדת והבירוקרטיה). הגבלה נוספת על תפקידיו וסמכותו של המלך הייתה פועל-יוצא של תהליך גיבוש מבנה הממשל, ובאופן מיוחד של הקמת "מועצת שרים" (ממשלה), שהוקמה בשנות ה-50 ונמסרו לה סמכויות ביצוע מקיפות.⁷ ואולם, יציקתם של דפוס הממשל, שאמנם נגסה נתח מתחומי האחריות הכוללת של המלך, לא היה בה כדי לפגום במעמד-הבכורה שלו כסמכות המכריעה.

למשפחה המלכותית אין שום תפקיד פורמאלי, אך יש בידיה להכריע בעניינים פוליטיים כבדי משקל: בחירתו של המלך או הדחתו וקביעת יורש העצר — כל זאת באישור "העלמא" (חכמי-הדת).

מעט מאוד, יחסית, ידוע על הדרך שבה מור-פעל הכוח הפוליטי של משפחת המלוכה. על הדרך שבה מושג או נשמר הקונסנסוס בתוך המשפחה המלכותית אפשר ללמוד ממערך הכוחות הפנימי בתוכה. בראש ובראשונה, יש להדגיש, כי מידת השפעה של חבר בודד עשויה להיות תלויה בדור שהוא שייך אליו, בגילו, במידת חוזקו של השבט שהוא קשור אליו בקשר-דם באמצעות אמו, בתכונותיו האישיות, בעמדתו או במשרה שהוא נושא:

א. אחי המלך אבן-סעוד. לדעתם של אחי מייסד הממלכה, אשר בעת כתיבת שורות אלה שלושה מהם עדיין חיים — האמירים עבדאללה, אחמד ומסאעד — נודע משקל רב, בהיותם "האבות המייסדים", אך השפעתם כקבוצה היא השפעה שולית ואינה מורגשת כלל.

ב. בני המלך אבן-סעוד. מקים ערב

הסעודית, אשר שאף לקשור את בית-המלוכה בקשרי דם עם השבטים הפזורים ברחבי הממלכה, נשא לו נשים רבות (אך, על-פי החוק האסלאמי, לא יותר מארבע בבת-אחת) מבנות ראשי-השבטים החזקים. בשל הסדר-יחיתון "פוליטיים" אלה צמחו במשפחת המלוכה מוקדי-כוח של קבוצות נסיכים, אשר המכנה המשותף לכולם — היותם בני אם אחת. הבולטות בקבוצות אלה הן: קבוצת בני-ג'לוי (עם הקבוצה הזאת נמנים המלך הנוכחי, ח'אלד, והאמיר מוחמד, הקשיש בין האחים החיים);⁸ קבוצת אל-פהד (החזקה והמגובשת ביותר בבית-המלוכה, שהחבר הבולט ביותר בה הוא יורש-העצר, האמיר פהד, שעל שמו היא נקראת. בקבוצה שבעה נסיכים התופסים עמדות-מפתח בכל רובדי הממשל); ו"האמיריים החופשיים" (קבוצה זו, המורכבת מבניה של אישה ארמנית, נודעה בעבר בדרישותיה לרפורמות במבנה המשטר, להפיכת המדינה למלוכה קונסטיטוציונית ולהקמת בית-נבחרים. חברה הבולטים הם האמירים טאלל, נואף וברד).⁹

למרות ההנחה שבניה של אם אחת נוטים באורח טבעי להתלכד יחדיו, יטעה מי שיחשוב שכל הפוליטיקה של משפחת המלוכה סובבת על נאמנויות בין אחים. הקבוצות מתפצלות בלי הרף ושבות ומתגבשות סביב נושאים ספציפיים.

מלבד הבנים והאחים של אבן סעוד, יש שלושה ענפים של קרובי-משפחה לבית סעוד, הממלאים תפקיד חשוב ביצירת ההסכמה הכללית:

ענף סעוד אל-כביר (בני הקבוצה הם צאצאי סעוד [אל-כביר] השליט השנים-עשר במספר של נג'ד, 1869-1875, וכביר אחיו של אבן-סעוד); ענף אבן ג'לוי (בני הקבוצה הם צאצאי ג'לוי, אחי סבו של אבן-סעוד. המשפחה מחזיקה באופן מסורתי בתפקיד מושל הפרובינציה המזרחית),¹⁰ וענף בני ת'נאין (חברי הקבוצה הם צאצאי ת'נאין, אחיו הקשיש של מייסד השושלת, מוחמד אבן סעוד. צאצאי המשפחה עקרו לתורכיה העות'מאנית ושוו רובם לערב הסעודית בשנות ה-30).¹¹ במשפחת המלוכה הולך ומתפתח עתה מוקד-כוח נוסף, והכוונה לדור הנכדים של אבן סעוד. אמנם אף אחד מנסיכים אלה עדיין לא קנה לו השפעה משמעותית בחצר-המלוכה (אולי, חוץ משר-החזק הנוכחי, סעוד אל-פיצל, בנו של המלך פיצל) אך יש להם היתרון הנוסף שבהשכלה פורמלית גבוהה.

מעמדו של הגורם האסלאמי בהווה הסעודית

האסלאם כמערכת התנהגות פוליטית וחברתית מקיפה הוא הגורם הבסיסי, הקבוע והחזק ביותר בכל מערכות החיים בערב הסעודית. אין

הוא בחזקת דת-המדינה בלבד, אלא יסוד המשולב במרקם השלטוני של הממלכה עוד משחר קיומה ואחד מעמודי-התווך שלה. שכן, הישות המדינית הסעודית העצמאית עצמה בחצי-האי ערב באמצע המאה ה-18, קשורה בטבורה לכרית שנכרתה בין מייסד שושלת אל-סעוד, האמיר מוחמד אבן סעוד, שליט האמירות הזעירה דרעיה, שבנג'ד, ובין השיח' מוחמד אבן עבד אל-והאב, מנהיג דתי קנאי מן הישוב הסמוך עיינה ומחולל תנועת השיבה לאסלאם הפוריטני על-פי עקרונות הקוראן ("הוהאביה").¹²

השילוב הגורלי של הכוח הרוחני, שייצגה התחייה האסלאמית-הוהאבית, עם הכוח החילוני, שהתגלם במשפחת אל סעוד, נתגלה כבעל עצמה אדירה וסוחפת, והוא שהביא להקמת המדינה הסעודית, הקיימת במתכונתה הנוכחית מאז ראשית המאה.

מאז כבש אבן סעוד, מייסד הממלכה, את חבל החג'אז וצירפו לממלכתו, נודעת לערב הסעודית חשיבות מיוחדת בעולם הערבי-האסלאמי והיא עומדת במרכז התעניינותו של העולם האסלאמי, מתוקף היותה ערש האסלאם ושומרת המקומות הקדושים (מכה ומדינה). מעמד מיוחד מחייב זה של נושאת דגל האסלאם, נתן בידי ערב הסעודית מנופים רבי-עצמה להשפעה פוליטית וטיפח בה את התחושה כי היא נושאת בעולה של שליחות דתית, לאו דווקא בשטח ההלכה המוסלמית, אלא בתחום האמונה הצרופה והדבקת הבלתי-פשרנית בערכי הדת. זוהי מנהיגות שעיקרה יוקרה, כבוד ושמירת מעמד, שכן העלייה לרגל — אחת מחמש מצוות-היסוד ומשאת נפשו של כל מוסלם — היא מעין מפגש המוני של מאות אלפי מאמינים מכל כנפות תבל.

לערב הסעודית אין חוקה כתובה, ואף-על-פי שיש לה קבצי-חוקים חילוניים בענייני סחר או שיפוט צבאי, חוק המדינה הרשמי הוא החוק הדתי: "השריעה" (הקוראן ומסורות "חרייתיים", המיוחסות לנביא מוחמד) בגי-רסתה של האסכולה החנבלית. המערכת המשפטית מתבססת על "השריעה", ולפיה מתנהלים החיים בממלכה.¹³

בראש המסד הדתי עומדים חכמי-הדת, "העלמא", שהם אחד מגורמי-הכוח החזקים בממלכה, ותודות לפעילותם, בעיקר, נשמר צביונה השמרני-המסורתי של ערב הסעודית. מעמדם הרם של "העלמא" במסד ה-שלטוני בא לידי ביטוי מובהק בעובדה שהם שהעניקו, למעשה, גושפנקא חוקית לפעולות הממשל בצורת "פתוה". בראש ההירארכיה הדתית עומד המופתי העליון, השייך, כרבים מחכמי-הדת, למשפחת אל שיח', אשר קשורה בקשרי-יחיתון לבית סעוד ומתייחסת למחולל התנועה הוהאבית. המסד הדתי מפעיל מעין כוח משטרי מיוחד: "ועדות המוסר הציבורי"

"היא אל-אמר באל-מערופ ואל-נהי ען אל-מנכר") לאכיפת מצוות הדת והפולחן, כגון התפילה במועדיה, הצום וכיו"ב. משטרה זו יש לה בין היתר, רשות להיכנס לבתי התושבים כדי לבדוק אם הם מקיימים את המצוות ולהעניש את מפיריהן.

השפעת האסלאם על מדיניות-החוץ של המדינה

לאסלאם נודעת חשיבות רבה בעיצוב מדיניות-החוץ הסעודית. השפעתו באה לידי ביטוי בשלושה תחומים עיקריים:

א. בכינוס קונגרסים אסלאמיים בשם האסלאם ומתוך רצון לקדם את הסולידאריות האסלאמית וליצור על-ידי כך מנופים רבי-עוצמה ללחץ פוליטי.

ב. ביחסה של הממלכה הסעודית אל ברית-המועצות והקומוניזם. עד כה נמנעה ערב הסעודית בעקביות, ומוסיפה להימנע אף היום, מקיום יחסים דיפלומטיים או יחסים אחרים עם ברית-המועצות וגרורותיה, בטענה שהקומוניזם מוניח הוא אויבה של האמונה האסלאמית, לא רק בשל אופיו האתיאיסטי, אלא גם משום שהוא נחשב לגורם אגרסיבי, הקשור "לכוחות שחור" אחרים, ובמיוחד לצינונות.

ג. ביחסה של ערב הסעודית אל ישראל. המשטר בריאד רואה במאבקם של הערבים עם ישראל מלחמת-קדש ("ג'האד") בכובשים הכופרים, ומדגיש בכל הזדמנות את החובה הקדושה לשחרר את המקומות הקדושים בירושלים — המרכז השלישי לפי דרגת קדושתו של האסלאם (לאחר מכה ומדינה). הצינונות מוקצה מחמת מיאוס בעיני הסעודים, והיא מזוהה, בראש ובראשונה, עם הקומוניזם. (עקצה של הקריאה הסעודית ל"ג'האד" הוקצה במהלך השנה האחרונה, ובמיוחד בעקבות התוכנית המדינית הסעודית ליישוב הסכסוך הישראלי-ערבי, הידועה בשם "תכנית פאהד"). תכנית זו הבהירה כי הממלכה הסעודית מבכרת את הדרך המדינית בשלבים לעמידה מול ישראל.

הגורמים העיקריים לפגיעותה של הממלכה

בשנים האחרונות אנו עדים לעלייה בהערכת כוחה ועוצמתה של הממלכה הסעודית בעיני פוליטיקאים, אנשי-צבא וחוקרים למיניהם. ואין כל תימה בדבר: התעצמותה הכלכלית ההולכת וגוברת, מגמת ההתחזקות של כושרה הצבאי, עמדותיה המתונות הפרו-מערביות בחלק רגיש זה של העולם, משקלה הגדול והעמקת פעילותה בקרב המדינות מפיקות הנפט, מעורבותה הגוברת בסכסוך הישראלי-ערבי, ואף עצם "גילויה" וההתעניינות בה — גורמים אלה ואחרים מביאים להעלאת תדמיתה, עד שיש הרואים בה מעצמה-זוטא

בעתיד הנראה לעין ובעלת-ברית הנאמנה לאינטרסים של ארצות המערב במפרץ הפרסי ובמזרח התיכון.

ואף-על-פי-כן יטעה, להערכתנו, מי שית-ייחס לגורמים שנמנו כאן מבלי להבין גם את המפגעים הפוטנציאליים, הן בתוך הממלכה והן מחוץ לה. עיון קפדני יותר בכלל מרכיבי הכוח של ממלכה עתירת ממון ושטח זו, עשוי להביא למסקנה כי יש אי-התאמה בין תדמיתה התופחת ובין משקלה הסגולי של המדינה.

במשטר הפוליטי השמרני-המסורתי, הנוהג בממלכה, זה למעלה ממאתים שנה, יש כמה נקודות חורפה.

מבית. השלטון מתבסס על משפחה אחת (בית אל סעוד) ותלוי תלות כמעט מוחלטת בנאמנותם של מוקדי-הכוח המרכזיים בממלכה: כה: הכוחות המזוינים, חכמי-הדת ("העלמא") וראשי-השבטים. כן יש לציין את אופיו האוטוקראטי-השמרני של הממשל, העובדה שלא הותרה בממלכה פעילות של איגודים מקצועיים ומפלגות פוליטיות, והעדרם של צינורות להתבטאות חופשית.¹⁴ מוקדים אפשיים לפעילות כזאת עלולים היו לצמוח גם על רקע ניגודים מסורתיים בין-אזוריים, דרישה לקדמה והפגנה נמרצת של לאומנות ערבית מצד היסודות המשכילים והעירוניים, שקמו כתוצאה מתהליכי המודרניזציה והפיתוח המואץ ומטביעים חותם של שינוי בממלכה; עבודתם של זרים, בעיקר בני מדינות ערב, ובייחוד הפלסטינים, שהם יסוד חברתי נוח לפעילות חתרנית; וכן התקוממות של חוגים אסלאמיים פונדמנטאליסטיים-קיצוניים, ואולי גם משורות "העלמא", נגד תהליכי החילון העוברים על הממלכה. אין להתעלם גם מאפשרות של חילוקי-דעות בין קבוצות וסיעות במשפחה השלטת עצמה בשאלות של אוריינטציה מדינית, ובייחוד במסגרת ההתמודדות הפנימית על צבירת כוח והשפעה.

מחוץ. המשטר המלוכני-השמרני בערב הסעודית חשוף תדיר לאיומים מצד גורמי חוץ, והם הלכו והחריפו בשנים האחרונות לאחר המהפכה באיראן וההצלחות הסובייטיות האחרונות בקרב אפריקה, בדרום-תימן ובאפג'ניסטאן. סכנה זו לביטחון הממלכה, ואף לעצם קיומה, גוברת משום הפיתוי שבעושרה העצום, ומשום חולשתה הצבאית עתה והיכולת לנצל את נקודות-החורפה הרבות שלה. הסכנות העיקריות הנשקפות לממלכה הן מצד גורמים והמשטרים הרדיקאליים אשר באזור: בראש ובראשונה עיראק, הסמוכה למאגרי הנפט הסעודיים ומשמשת מוקד לחתרנות במדינות המתונות שבאזור; איראן הח'ומייניסטית העלולה לאמץ לה מדיניות של "ייצוא" המהפכה האסלאמית; והרפובליקה העממית הדמוקרטית של תימן, שהיא כקוץ בבשרה של ערב הסעודית, בהיותה מעוז של השפעה

סובייטית ותמיכה בתנועות מחתרת הפועלות למיגור המשטרים השמרניים במרחב. גם תימן הרפובליקנית, שנחשבה זמן רב יחסית כ"גרורה" סעודית, מגלה בשנים האחרונות עצמאות יחסית והולכת ומתקרבת אל ברית-המועצות.

ביטוי מוחשי לפגיעותו הרבה של המשטר הסעודי וחיוק להערכה בדבר האפשרות של שינוי (מהפכני?) בשלטון, ניתן בשורה של התרחשויות פנימיות חריגות, שאירעו בחורף 1979/80.

א. בנובמבר 1979 נתפס המסגד הגדול בכמה — לבי-לבו של האסלאם — בידי כמה מאות מוסלמים סונים קנאים, מחסידיו של "מנהיג" דתי קיצוני בלתי-ידוע, ג'וחימאן אבן סיף אל-עוטיבי. המשמעות המסוכנת של פרשה זו אינה נובעת מן המעשה עצמו, אלא מן התקדים של התקוממות מזוינת.

ב. באותה עת, ובפברואר 1980 נמסר על מהומות, שבמרכזן בני המיעוט השיעי שבאזור המזרחי של הממלכה, שפרצו, קרוב לוודאי, בהשראת התקרית בכמה והמהפכה האסלאמית באיראן.

מוקדים פנימיים אפשריים לתסיסה ולמהפכנות

התמורות הבלתי-נמנעות שהתחוללו בכל מגורי החיים בממלכה כתוצאה מתהליכי המודרניזציה, יחד עם מאפייניה הגיאוגרפיים, החברתיים, הכלכליים והפוליטיים הבסיסיים של ערב הסעודית, כפי שתוארו לעיל, הגבירו את פגיעותו של המשטר והחמירו את הסכנה להמשך קיומו. להלן ייסקרו וינתחו המוקדים הרבים, העלולים להזין התפרצות מהפכנית פוטנציאלית, שיהיה בה כדי להוליך לשינוי פני המשטר. רק בחלקם הקטן קשורים מוקדים אלה לגורם דתי-אסלאמי.

תסיסה ישירה על רקע דתי נגד המשטר עלולה להתפתח משני כיוונים שונים זה מזה:

א. "העלמא"

תהליכי המודרניזציה המתחוללים בממלכה זה למעלה משנות דור, לוו במאבק מניעה ובלימה מצד חכמי-הדת; ובמקרים רבים — למרות הסתייגותו הנמרצת של הממסד הדתי — הוכנסו לממלכה, בדרך של "פשרה", הרבה חידושים טכנולוגיים וחידושים אחרים, ביחוד בתחומי התקשורת והתעבורה, שהיו לכאורה אסורים על-פי האסלאם (הטלפון והרדיו, למשל, בתקופת אבן-סעוד, הטלביזיה וחינוך הבנות בתקופת המלך פיצל). עם-זאת אין להוציא מכלל אפשרות כי בנסיבות מסוימות — הפרת הוראות ופסקי-הלכה מפורשים של העלמא, אימוץ קווי-מדיניות הנוגדים עקרונות את ההלכה המוסלמית-והאבית, אי-שיתוף אנשי-הדת בהליכי ההחלטות — עלול הממסד

הדתי לצאת בגלוי נגד השלטון, מתוך הפגנת מורת-רוח מאורח-החיים "המשוחרר" יותר מדי של נסיכי בית-המלוכה ומהתחזקות תהליכי החילון בחברה הסעודית. אם יתגלה קרע גלוי ועמוק בין "העלמא" ובין בית המלוכה, עלול הדבר לחבל באופן חמור ביסודות המשטר ולהעמיד בספק את הלגיטימיות שלו, ואפילו לגרום לחורבן בית-המלוכה כמוסד השליט.

אף שאפשר להניח במידה רבה של סבירות, שיש בקרב העלמא מידה כלשהי של התמרמרות חבויה ומוסווית, הרי בעתיד הנראה לעין, אין הם מקור סכנה למשטר. שכן, מעמדם של חכמי-הדת עדין איתן והם משולבים בממסד השלטוני ופועלים בחוכו בהרמוניה מלאה (בממשלה הסעודית הנוכחית חברים שנים מבכירי "העלמא": שר המשפט טים, שיח' אבראהים אבן מוחמד אבן אבראהים אל שיח', ושר לענייני העלייה לרגל וְהַקְדִּישִׁים, שיח' עבד אל-והאב אחמד עבד אל-ואצי). יתר על כן, בכירי "העלמא" קשורים למשפחה המלכותית קשרי דם. נוסף לכך, לא יאה זה מדויק לומר, כי רק ההנהגה הדתית היא הבולמת את תהליכי המודרניזציה והחילון; אף הממסד השלטוני עצמו חדור ערכים אסלאמיים-מסורתיים, והוא שוקד על קידום המודרניזציה והפיתוח בממלכה וכו'. בזמן מנטרל את ההשפעה התרבותית הזרה הנלווית אליהם ומקפיד שהפגיעה בצביון האסלאמי-השמרני של הממלכה תהיה מועד רית. שיתוף-הפעולה עם המערב נתפס בעיני השלטונות כ"טכני" גרידא וכניסיון לשאוב ממנו חידושים באופן סלקטיבי. יתרה מזאת, המשטר בריאד דואג תמיד להפגין את "הפרופיל האסלאמי" של הממלכה, והדבר בא לידי ביטוי בהצהרות רבות, שהצהירו אישים מרכזיים בממסד השלטוני ובייחוד המלך ויורש-העצר.¹⁵ אף דומה שבעקבות המאורעות באיראן התחזקה במידה מסוימת נטיה זו, כפי שהשתקף הדבר, למשל, בעת הכינוס האחרון של ראשי מדינות האסלאם בטאיפ (ינואר 1981).

ב. המיעוט השיעי

באזור אל-חסא אשר בפרובינציה המזרחית מתגוררים, על-פי הערכות עיתונאים למעלה ממאה אלף תושבים בני המיעוט השיעי. כאמור, דווח בחורף 1979/80 על מהומות שבמרכזן עמדו בני מיעוט זה, ואין להציא מכלל אפשרות את חידושה של תסיסה אופוזיציונית זאת, ובייחוד אם תבוא בהשראה מתאימה מאיראן. עם-זאת, ריכוחם של בני המיעוט השיעי במקום אחד ורב-חשיבות מבחינתה של הממלכה (מקום מאגרי הנפט), קהילתם הקטנה והשגחה ופיקוח נאותים של השלטונות, יבטיחו איתורה וסיכולה של כל התקוממות שיעית אופוזיציונית.

זרים

במגזרי המשק השונים של ערב הסעודית עובדים כיום למעלה ממליון ורבע פועלים זרים (ויש האומדים אותם בשני מליונים ויותר), ומספרם גדול מכוח-העבודה המקומי. רוב המועסקים-המהגרים הגיעו לממלכה ממדינות ערביות עניות, כמו תימן ומצרים, ומיעוטם מתת-היבשת ההודית ומן המזרח הרחוק (טייואנים ודרום-קוריאנים). בולטים בקרב המהגרים העובדים הפלסטינים. בעבודות הדורשות מיומנות רבה מועסקים אירופים ואמריקאים. מספרם של הזרים הלך וגדל בשנים האחרונות, למרות ניסיון מכוון מצד המשטר לצמצמו, בשל מדיניות-הפיתוח הסעודית, שדרשה תשומה גבוהה יותר של כוח-עבודה משיכול היה המשק המקומי לספק. יתר על כן, האיטור הכמעט מוחלט על עבודת נשים מגביל עוד יותר את היכולת להעמיד את כוח-האדם הדרוש לצורכי הפיתוח הכלכלי.

הסכנה שבהימצאותה של קהילת-זרים גדולה בממלכה היא כפולה: פעילות אופוזיציונית חתרנית תחת המשטר מצד השכבה הנמוכה של הזרים, על רקע אפשרי של רמת-חיים ותנאי תעסוקה, ובייחוד בסקטור הנפט (אשר בו כבר אירעו בשנות החמישים שביתות והפגנות על רקע סוציאלי) והחדרת רעיונות חדשניים-מהפכניים לחברה השמרנית המקומית, בעיקר מצד המשכילים שבין הזרים.

אינדיקציות שונות מלמדות שהמשטר בריאד ער לסכנות הנובעות מהבאתם של זרים לעבודה בממלכה: פיקוח חמור מוטל על הזרים — כולם נרשמים בקפדנות וחרב הגירוש מונחת על צווארם; כדי למנוע מגע קרוב מדי ביניהם ובין התושבים המקומיים הקימה להם הממשלה רובעי-מגורים מיוחדים ומבודדים; המשטר אינו מקל על שהותם בערב הסעודית, וכל חוקי האסלאם וההאבי, לרבות האיטור על שתית משקאות אלכוהוליים, חלים גם עליהם ומלבד כל אלה עשתה הממשלה הסעודית בשנים האחרונות מאמצים לצמצם את מידת הישענותו של המשק המקומי על כוח-עבודה זר; ובתכנית החומש השלישית (1980-1985) הושם דגש על הצורך להכשיר כוח-אדם מקומי.

משכילים ומעמד בינוני חדש

בד בבד עם המודרניזציה המואצת ותהליכי האורבניזציה, שהם חלק בלתי-נפרד מתוצא-ר תיה, החל לצמוח בערב הסעודית מעמד בינוני ומקצועי חדש¹⁶ (הדרג העליון של מעמד זה כולל שרים — כמו שר הנפט, ימני, שר האוצר, אבו אל-ח'יל, ושר התכנון, השאם נאטר — פקידים בכירים במנגנונים הממשלתיים, משכילים, סוחרים ואנשי-עסקים; והדרג הנמוך יותר — בעלי מקצועות חופשיים ופקידים זוטרים). מעמד זה מורכב

רובו מצעירים סעודים שקיבלו את הכשרתם המקצועית באוניברסיטאות ובמוסדות-חינוך גבוהים אחרים בחו"ל, ובעיקר בארה"ב אך גם במדינות ערביות, כמו לבנון ומצרים, ובתקופת לימודיהם הסתגלו לאורח-החיים המערבי וקלטו רעיונות מערביים, כמו ליברליזם דמוקרטיה. משכילים צעירים אלה בשולם לממלכה עלולים להסתייג מן האופי הארכאי של אורח-החיים ושיטת הממשל ולתבוע שינוי דרסטי בהם, ואף את האפשרות לקחת חלק בתהליך ההחלטות, הפתוח רק לפני בני משפחה המלוכה. אך דומה שעוקצה של בעיה זו מתקחה בשל ההיצע הבלתי-מוגבל כמעט של אפשרויות תעסוקה במגזרים השונים של המשק הסעודי. המשטר פתח לפני חברי המעמד הבינוני החדש את המנגנון הבירוקרטי והממשלתי, והפיתחם לחלק מן הממסד — ומשום כך לנהנים "מעוגת הרווחים" — דיכאה בהם במידה רבה את השאיפה לשינוי השיטה, והרחיבה את בסיס התמיכה בשלטון הקיים. מדיניות זו הופגנה בברור בריאורגניזציה של "מועצת-השרים" באוקטובר 1975.

מספר המיניסטריונים הוגדל מ-14 ל-20 ובממשלה החדשה גדלה חשיבותו של המעמד הטכנוקראטי המשכיל (חברי מעמד זה מהווים למעלה מ-50% בממשלה הסעודית היום, ובתוכם שמונה בעלי תואר-דוקטור). המשטר הסעודי אף טרח להפגין — ולו למראית-עין — כי הוא מקדם תהליכים חוקתיים-דמוקרטיים בממשל. כך, למשל, הובטח שתוקם אסיפה חוקתית ("מג'לס אל-שורא") בת 50-70 חברים ולה סמכויות מעין-פרלמנטריות שאין ל"מועצה" הפועלת כיום, וכן מונחה, במרס 1980, ועדה של שמונה חברים, בראשות האמיר נאיף, שר הפנים, לשם עיבוד מעין-חוקה (ובה 200 סעיפים) המבוססת על העקרונות האסלאמיים.

קליטתם של אנשי המעמד הבינוני במנגנוני הממשל השונים היא עדות ברורה ליכולתה ולרצונה של המשפחה השלטת להסתגל לתמורות החברתיות; אולם השאלה האקוטית, שנשארה ללא מענה, היא באיזו מידה יוכל קצב ההסתגלות של הממסד השליט להדביק את השינויים המהירים המתחוללים בממלכה.

הכוחות המזוינים

אחד ממרכזי-הכוח החזקים ביותר בערב הסעודית הוא הצבא, ואין ספק שיותר מכל כוח אחר במערכת הסעודית, עלול הוא, בכוח נשקו, להעמיד בסכנה את המשטר. הצבא אינו מחוסן מפני קליטת רעיונות חדשניים-מהפכניים, שכן פועלים במסגרתו כמה אלפי מומחים ויועצים אמריקניים, ואנשי-צבא סעודיים יוצאים לאימונים ולהשתלמויות מחוץ לממלכה. העובדה שבתוך הצבא יכולים להתפתח קינים אופוזיציוניים למשטר כבר הוכחה פעמים

מספר. אין ספק שבית-המלוכה ער לסכנות הנשקפות לו מצד כוחותיו המזוינים, ולו רק מתוך-הלקח שנלמד מן ההפרכות הצבאיות הרבות שהתחוללו במדינות ערביות אחרות בדור האחרון. משום כך נקטו השלטונות הסעודיים צעדים רבים, והעיקריים בהם:

א. הפעלת שלושה גופים צבאיים, שמעמדם שווה אך משימותיהם שונות, המתחרים זה בזה ברכש ובאימון ובכך מאזנים ומנטרלים זה את זה: הצבא, "המשמר הלאומי" ו"משמר הגבול והחופים"¹⁷.

ב. פיקוח ישיר של בית-המלוכה על זרועות הביטחון (אל נשכח: המלך הוא המפקד העליון של הכוחות המזוינים!).

ג. הצבת אישים נאמנים לשלטון בעמדות-מפתח בכל דרגי הפיקוד.

ד. מיקום בסיסי-הצבא במרחק רב — כמה מאות קילומטרים — מן הבירה וממרכזי השלטון,¹⁸ כדי שאפשר יהיה לאתר כל ניסיון התקוממות בעודו באיבו ולהקשות את ההשתלטות על מוקדי השליטה ומסדות השלטון (כגון, בנייני הממשלה, ארמון המלך, תחנת הרדיו והטלביזיה וכיו"ב).

ה. הגברת הנאמנות והמוטיבציה של אנשי-הצבא על-ידי הגדלת המשכורות (במרס 1977, למשל, הועלו משכורותיהם של אנשי-הצבא בשיעור שבין 20 ל-120 אחוזים, והשלטונות פתחו במסע לעידוד הצעירים להתגייס לשירות צבאי).¹⁹

ראשי-השבטים

אוקולוסיית ערב הסעודית מבוססת רובה ככולה על פורמציית שבטיות. בדור האחרון חל פיתוח ניכר במעמדם ובהשפעתם של השבטים ושל השייכים העומדים בראשם, אך עדיין נודעת חשיבות רבה לקשרים ולייחוס השבטי-המשפחתי בכל מגורי החברה המקומית.

הירידה בכוחם עלולה לעורר בלב ראשי השבטים תסכול ומרירות כלפי השלטון, ולעוררם לפעול נגדו. ואולם פעולותיו של השלטון המרכזי במגזר השבטי מקהות במידה רבה את עוקצו האופוזיציוני של מוקד זה. כל מלכי ערב הסעודית היו ערים לסכנה הנשקפת מראשי-השבטים החזקים וכולם נקטו אמצעים שונים כדי לקרנם אליהם ולרצותם. כבר מיסד הממלכה נשא לו מספר רב של נשים מבנות ראשי-השבטים החזקים כדי לקשור אותם לבית-המלוכה בקשר דם, להגביר את נאמנותם למשטר ולהרחיב את בסיס התמיכה בו. והוא והבאים אחריו העניקו באופן סדיר מענקים כספיים לראשי-השבטים, זיכו אותם בטובות-הנאה אחרות ושקדו על שיפור רמת-חייהם ועל הידוק היחסים עמם — בין היתר, על-ידי ביקורים תכופים באזורי הפריפריה השבטיים. במסגרת המאמצים לנטרל את השבטים גם הוקדשו משאבים ליישובם במגורי-קבע. יצוין

כי בני השבטים ככלל ידועים בנאמנותם המסורתית למשטר, והם חלק נכבד מכוחות הביטחון הסעודיים ("המשמר הלאומי" מורכב רובו ככולו מבני שבטים).

משפחת המלוכה

בשל גודלה של משפחת אל סעוד (לפי ההערכות — בין 3,000 ל-7,000 נסיכים בוגרים) היא זה אך טבעי, שאנשים שונים מאנשי בית-המלוכה יהיו בעלי אוריינטציות פוליטיות מנוגדות, וישאפו להגיע לעמדות כוח ושלטון — אם יופר הקונסנסוס היסודי בתוך המשפחה ויתגלעו חילוקי-דעות עמוקים שאין לגשר עליהם, עלול הדבר להעמיד בסכנה את המשטר הקיים. במהלך ההסטוריה של בית סעוד היה הקונסנסוס במשפחת המלוכה גורם יסודי-חיוני בפריחתה של הממלכה; כשלא עלה בידי חצר-המלוכה לשמור על הסכמה פנימית זו, נקלעה המדינה הסעודית לתקופות-משבר ממושכות ואף הגיעה עדי חורבן.²⁰

דומה שבשנים האחרונות מתמקדת ההת-מחדדות בין שני מחנות עיקריים בבית המלוכה:

א. מצד אחד, "קבוצת אל-פהד", או "שבעת הסדירים", ועמה שר הנפט ימני (אף-על-פי שאינו נמנה עם משפחת המלוכה יש בידו כוח רב), בראשות יורש-העצר והסגן הראשון לראש-הממשלה האמיר פהד (בן 58), שנחשב אך לפני זמן קצר כ"איש החזק" בצמרת השלטון — קבוצה המזוהה עם הזרם המתקדם, הדוגל במודרניזציה של הממלכה ובעמדות מתונות במדיניות-החוץ, מתוך חיווק הקשרים עם ארה"ב.

ב. מצד שני, הסגן השני לראש-הממשלה ומפקד "המשמר הלאומי" האמיר עבדאללה, השייך לקבוצת אבן ג'ולי (ועמו, בין היתר, שר החוץ, סעוד אל-פיצל), העומד בראש הסיעה התומכת בשמירה קפדנית על צביונה המסורתי-הדתית של הממלכה ובנקיטת מדיניות-חוץ "לאומנית-ערבית" נוקשה.

המאבק המתחולל בין שתי קבוצות אלה שבצמרת השלטון והעדרה של אישיות דומיננטית בראש הממלכה — שלא כמו המלך פיצל (1964-1975) נחשב המלך ח'אלד ל"Figurehead" בלבד — משבשים במידת-מה את תהליך ההחלטות והביאו בעבר להכרעות מדיניות מהוססות, וכמעט לפסיחה על שני הסעיפים (כמו, למשל, ההתייחסות הסעודית הראשונית, האמביוולנטית לז'מית השלום של הנשיא סאדאת). עוד מחלוקת העלולה לגרום קרעים בתוך המשפחה קשורה לשאלת בחירתו של יורש-העצר. בשל מצב בריאותו הבלתי-תקין של המלך ח'אלד יש לשאלה זו חשיבות ודחיפות מיוחדות (כבר כיום ידוע כי לאמירים עבדאללה וסולטאן שאיפות לרשת את הכתר בבוא הזמן). ידגש

כי חילוקי-הדעות בסוגיה זו נובעים מהעדר כללים פורמאליים מחייבים ומוסכמים לגבי ירושת השלטון, ושלא כנוהג שהתמסד במונארכיות שושלתיות במערב, שבהן בכור בניו של המלך הוא יורש העצר, הרי על-פי המסורת הערבית, אין ירושת השלטון נקבעת בהכרח על-פי שיקול של בכורה, אלא על-פי כושר המנהיגות והאופי.

בקרבת אמירים שאינם משמשים בשום תפקיד בממשל עלולים להתפתח תסכול ומרירות. עם-זאת דומה שכל חברי משפחת המלוכה מאוחדים באינטרס המשותף של שמירת המשטר הנוכחי. וזאת מתוך הידיעה כי קריאת-תיגר על המצב הקיים ורצון לשנותו עלולים להעמיד בספק את המשך קיומה של הממלכה.

ניסיון העבר מלמד כי במשברים הקודמים הוכיחה משפחת המלוכה מידה בלתי-מבוטלת של אחדות וגמישות: מלך אחד, סעוד (1902-1969); עלה לכס-המלוכה לאחר מות אבן סעוד, בנובמבר 1953), הודח (נובמבר 1964)²¹ בשל חוסר-יעילותו והוחלף באחיו המוכשר ממנו, פיצל. וכאשר זה נרצח, במרס 1975, היתה העברת השלטון לידי האמיר ח'אלד "חלקה" ומיידית.

חלק גדול של הנסיכים מחזיקים בעמדות חשובות בכל זרועות הממסד השלטוני: שרי ממשלה, מושלי מחוזות, מפקדים צבאיים, ועוד. יש הטוענים כי גודלה של משפחת המלוכה דווקא הוא, באורח פרדוקסאלי, גורם מיצב בממלכה, כי כך פזורים נסיכים רבים יותר בעמדות-המפתח בכל תחומי השלטון, ומחזקים חיווק נוסף את אחיזתה של משפחת סעוד בממלכה. יתירה מזו, נסיכי בית-המלוכה נהנים מעושר רב ומחיי מותרות, שאולי יש בהם כדי "להשתיק" רגשות תסכול וקיפוח, מצד אחד, ותביעות לשינוי השיטה, מצד אחר.

יריבויות בין-אזוריות

מוקד אחר של פעילות נגד המשטר עלול לצ-מח על רקע יריבויות בין-אזוריות, שהן תוצאה מאופן הקמת הממלכה ומהתפשטותה הטריטוריאלית. מאחר שבית-המלוכה מוצאו מנג'ד ומאחר שבין תושבי אזור זה ובין היושבים ביתר חלקי הממלכה ובייחוד בחג'אז ובעסיר יש ניגודים שורשיים, עלולים אלה לעורר התנגדות למשטר ושאילות בדלניות. בולטת במיוחד היריבות שבין תושבי נג'ד ובין תושבי חג'אז. נג'ד הוא הלב הפוליטי, הרוחני והגיאוגרפי של הממלכה, ותושבי אזור מבודד זה, שאופיים אופי בדוי-מסורתי, משקיפים על החיים מנקודת-מבט שמרנית ורבים מהם חושבים עצמם כערבים היחידים "הטהורים" מבחינה גזעית. לעומת זאת, תושבי חג'אז הם מפותחים ומשכילים יותר, ובעלי מסורת של פתיחות לעולם החיצון.

1. המדובר בקבלת דלק חיצוניים, שיגדילו את טווח הטיסה של מטוסי ה-F-15 מ-720 ק"מ ל-1,600 ק"מ, ובטילי איר-אדיר משוכללים מדגם AIM-91 הדויעים גם בכינוי "Sidewinder".
2. מחלוקת טריטוריאלית לא איפשרה בעבר — ואינן מאפשרות גם היום — לקבוע את גודלו המדויק של השטח. לפיכך יש הערכות בלבד, הנבדלות זו מזו במידה ניכרת.
3. בפברואר 1976 פורסמו תוצאות מפקד-אוכלוסים, שנערך בממלכה, ולפיו מנתה האוכלוסייה למעלה משבעה מיליון נפש. ראה: Anthony Purdy (ed.) *The Businessman's Guide to Saudi Arabia* (London: Arlington Books, 1976), p. 2. דומה שנתון זה משקף את האינטרס הסעודי להצביע על מספר רב של תושבים בממלכה יותר משהוא נותן תמונת-מצב ריאלית, ועל-פי הערכות מומחים מגיע מספר האוכלוסים להמישה מיליוני נפש לערך.
4. מיסד הממלכה נודע יותר בקיצור הרווח "אבן סעוד".
5. רוב היועצים האישיים ששימשו את מלכי בית סעוד לא היו נתינים סעודיים, אלא באו לממלכה ממדינות ערב. בשנים האחרונות בלטו ביניהם כמאל אבהם (שהתפטר מתפקידו ב-1978, נכראה בגלל חילוקי-דעות לגבי הגישה הסעודית ליחמת השלום של הנשיא סאדאת) ורשאר פרעון.
6. תפקיד ה"מג'לס" ואופיו סמליים יותר מפוליטיים וסמכויותיו מוגבלות ביותר. ראה: Area Handbook for Saudi Arabia (Washington D.C.: The American University, Published 1971) p. 139.
7. על השלבים בהתפתחותה של "מועצת-השרים" ופירוט סמכויותיה ראה: Charles W. Harrington, "The Saudi Arabian Council of Ministers", *Middle East Journal*, Vol. 12, No. 1 (Winter 1958), pp. 1-19.
8. בגלל בריאותו הלקויה יותר האמיר מוחמד, בשנת 1964, על התביעה לכהונת יורש-העצר לטובת אחיו הצעיר "המלא", האמיר ח'אלד, בממשלו של המלך פיצל. על כך ראה: David E. Long, *Saudi Arabia*, The Washington Papers, Volume 4, The Centre for Strategic and International Studies (Beverly Hills: Sage Publications, 1976) pp. 28-29.
9. בשנת 1962 יצאו טאלל, נואף וברד לגלות-מרצון בקאהיר, ויתרו על אזרחותם הסעודית והקימו ארגון אופוזיציוני למשטר בריאר'. בינואר 1964 הם שבו לארצם, לאחר שהתפייסו עם המלך פיצל.
10. אימו של המלך הנוכחי, ח'אלד, ג'והרה בנת מוסאעד, וכן אימם של שניים מבני המלך פיצל — ח'אלד וסעד — היו מבנות הקבוצה הזאת.
11. המלך פיצל נשא בסוף שנות השלושים אתם מבנות המשפחה הזאת, אפאת, ומאו לא לקח אישה אחרת על-פניה. בשלהי תקופת מלכותו של פיצל וכחה לכינוי החריג "המלכה".
12. מוחמד אבן עבד אל-והאב (1703-1792) מצא, בשנת 1744, מקלט בחצרו של שליט דרעיה, לאחר שנות נדחים רבות בארצות האסלאם ולאחר שבני-עירו דחו אותו. הוא הוכה בהלם מן הסטייה מעקרונות ה"קוראן", שהיה עד לה בעת העלייה לרגל למכה, ולא הסתפק בחיקוי נשמנו בלבד, אלא החל להטיף בהתלהבות ולעשות נפשות ל"אל-דרעיה אלא אל-תחודי" — האמונה באחדות האל — לדבקות אלא פשרות באסלאם פורטיני ולחזרה לנהגים המחמירים והפשוטים של האסלאם מימי הנביא. במיוחד גינה את פולחן הקדושים, שהפך תופעה נפוצה בארצות ערב באותה עת, ואימץ לו את האסכולה החנבלית האורתודוקסית של האסלאם הסוני כרעין אמונתו, ביחוד על-פי תפיסתו השמרנית והקנאית של תקי אל-דין אבן

טיות המסוכנות של פיתוח מואץ ושלוח-רסן, והשכילה למתן ולהאט את קיצונו. יתרה מזו, בתכניות הפיתוח השונות שמה הממשלה הסעודית דגש בשיפור השירותים הציבוריים הניתנים לאזרח, ובייחוד בתחומי החינוך והבריאות (בממלכה פועלות שש אוניברסיטות-אות ולומדים בהן כמה עשרות אלפי סטודנטים; מספר התלמידים בכל רמות החינוך נאמד בלמעלה ממיליון; שירותי הבריאות חופשיים וניתנים חינם; סעודים נשלחים לקבל טיפול רפואי בחו"ל, במקרים שאין הם יכולים לקבלו בארצם; בתי-חולים חדשים עומדים בבניה; בתי-החולים על-שם פיצל בריאד' הוא מדרני ומשוכלל).

למרות כל האמור לעיל, אין להוציא מכלל אפשרות פעילות חתרנית נגד השלטון, בעיקר מצד גופים אופוזיציוניים בעלי נטיות שמאל-ניות (בהקשר זה חשוב לציין כי בשנות החמישים פעלו בממלכה ארגונים אופוזיציוניים שמאלניים, שרובם לא היו אלא שם וכותרת לפעילות של בודדים, כמו למשל: "המפלגה הקומוניסטית של ערב הסעודית", "האיחוד של העם בחצי-האי ערב", "המפלגה העממית הדמוקרטית", "החזית למאבק עמ'י") אולם נראה שהמשטר ישכיל גם להבא כבעבר לאתר ולחסל מוקדים אלה בעודם באינם.

שאלת פריצתה של מהפכה אסלאמית בערב הסעודית ראוייה לדיון נפרד, בעיקר בגלל ההנחה הבלתי-מוצדקת, שמצאה לה מהלכים בעיקר בעתונות ובאמצעי-התקשורת, כמו: "אחרי איראן תבוא ערב הסעודית". אלה הגורסים כך מתעלמים מהבדלים מהותיים רביי-חשיבות בין המערכות הפוליטיות-החברתיות הדתיות בשתי המדינות, שיש בהם כדי להסביר מדוע היתה אפשרות מהפכה אסלאמית באיראן אך אינה ריאלית, על-גל-פנים עתה, בממלכה הסעודית. שלא כאיראן, שהיא מדינה אסלאמית-שיעית, ושחל בה קרע — ובעקבותיו תיו מאבק עקוב מדם — בין הממסד הדתי השיעי ובין השלטון החילוני, מיצגת ערב הסעודית דגם שלטוני יחודי במפה הפוליטית של המזרח-התיכון: מדינה אסלאמית-והאבית, אשר הממסד הדתי והמערכת השלטונית שלובים בה זה בזה משחר ההסטוריה שלה. קשר מיוחד-במינו זה והאינטרס ההדדי בשמירת המסגרת מצמצמים עד למינימום את האפשרות שתתחולל בה תסיסה דתית נרחבת, במקרים "איראניים", נגד המשטר, אשר במרכזה תעמוד "העלמא" (כגוף, או אישיות בולטת בתוכה, כדוגמת תומייני באיראן).²² האפשרות שאופוזיציה דתית שלא מקרב חכמי-הדת — כדוגמת הקבוצה שהשתלטה על המסגד במכה — תנחל הצלחה, קלושה מאוד, ובייחוד אם לא יתחברו אליה יסודות מתנגדים נוספים.

הודות למיליוני עולי-הרגל שפקדו את חג'אז, נהפך האזור לאחד המקומות הקוסמופוליטיים שבעולם. הניגודים בין שני האזורים החלו להתבלט עם כיבוש חג'אז, בשנת 1925/26, והם שאילצו את אבן סעוד להעניק לחבל אוטונומיה מסויימת לשנים מספר... (עד לאיחוד הפורמלי של כל חלקי הממלכה וקביעת שמה הנומחי, בספטמבר 1932). היום פחתה במידה ניכרת היריבות ביניהם, וכמעט נעלמה כליל.

מחוז עסיר, אשר בדרום-מערב הממלכה, נסתפח סופית ופורמלית לערב הסעודית רק בשנת 1934, לאחר מלחמה עם תימן. באזור יושבים כמה מאות אלפים תושבים ממוצא תימני, ובתוכם יסוד חזק של מוסלמים-זיידים. בנסיבות מסויימות עלולות להתעורר בקרב תושבים אלה נטיות בדלניות ושאיתה לחזור לצור מחצבתם — תימן. המשטר הסעודי ער לסכנה הנשקפת מתושבי עסיר והפעילות המונעת שהוא פועל באזור, לרבות מאמצי פיתוח, תורמת לחיזוק הקשר שבין תושביו לממלכה — והופכת את הבעיה הזאת לבעיה תיאורטית גרידא.

סיכום

דומה שאין חולק על הקביעה שתוצאות תהי-ליכי המודרניזציה ברוח המערב, חדרת רעיונות חדשניים לחברה המקומית והפיתוח המואץ — שקרעו קרעים בריקמת השמרנות האופפת את הממלכה והטביעו חותם של שינוי בלתי-נגמנע בכל מערכות-החיים בה — עלולים, בסופו של דבר, לערער את הסדר הקיים, ולהביא בדרך זו או אחרת, לשינוי פני המשטר ולסילוק המשפחה הסעודית מן השלטון. אולם השאלה העיקרית בכל דיון בסוגיה זו היא: "מת'י?" ואף שקשה להשיב תשובה פסקנית וחותכת על שאלה זו, נראה לנו, שעל-פי מהותם של האתגרים החדשים שהממלכה עומדת לפניהם — אשר מלוא השפעתם מורגשת בדרך-כלל רק לאחר זמן רב — ולאור לקחי העבר — הצלחתו של המשטר להתמודד עימם בדור הקודם — אפשר להעריך כי בעתיד הקרוב, לפחות במשך שנות השמונים, יטו כפות המאזנים לצד המשך קיומו של השלטון הסעודי הנוכחי.

עד כה השכיל המשטר בריאד' — בעיקר תודות לדפוסים שיצקו אבן סעוד והמלך פיצל — להלך כולוילין על חבל דק: לרצות את כל הגורמים בעלי המטען האופוזיציוני ולנטוע בהם, בדרכים שונות, ענין מוצק בשמירתו של הסדר הקיים, וכן לנטול את השפעותיה המזיקות של המודרניזציה, בדרך של אימוצה המודרג, אגב הקפדה על פגיעה מזערית בערכים האסלאמיים של הממלכה. שלא כמו באיראן, היתה ההנהגה הסעודית ערה להשפעות החברתיות, הכלכליות והפולי-

לחדישה לפי קווים אלה, ולניצול ההתפתחויות שהתרחשו מאז שנבנתה הספינה, יהיה קצר בהרבה מזה הדרוש לשינוי הממושך הנדרש באמצע שנות קיומה של ספינה שתוכננה באופן קונבנציונלי. באותה מידה יש לתכנן את התוכנה של מערכת ה"א" על כל פריטיה כך שיתאפשרו שינויים עיקריים כדי לעדכנה. זהו תחום שבו שינויים לפי אפיו של איום האויב יכולים להתרחש מהר מאוד.

בנוסף להרכבת המכשירים האלקטרוניים וצידוד עדין אחר על מקבע קולט-זעזוע, כפי שנהוג, כל המבנה העילי העליון יכול להיות מורכב באופן אלסטי כדי לצמצם עד למינימום את השפעות התנודה והזעזוע על המי"ק. (אם הוא ממוקם בתוך המבנה העילי), הגשר וגורמים אחרים המורכבים במבנה העילי. מבי"א ומבנים חישנים חייבים להיות מחוברים בצורה נוקשה לגוף. ניתן לאחסן טילים וחלק מתחמושת

כלי הנשק הנישאים בכלי השיט בדרך כזו שיוכלו להיות מושלכים מהספינה ברגע שדלקה רצינית, למשל, מאיימת לפוצצם. יש לאחסן טילים במכלים משוריינים לשם הגנה נוספת. ניתן להשתמש בתוספות דלק, כמו FM9, הנמצאות בתהליך פיתוח על ידי ICI עבור מטוסים ותעשייה, לאחר התאמה לדלק דיזל, כדי להפוך את הדלק של הספינה לחסין אש.

הסוואה

סידור-צבעים לשם הסוואה יכול להיות בעל-ערך, במיוחד עבור כלי שיט

הפועלים סמוך לחוף או בארכיפלגים. שטח חשוב, שבו שינויים עשויים להיות אפשריים הוא בהפחתת כמות התרסיס הנזרקה כלפי מעלה על ידי החרטום של כלי שיט קטן, ובהפחתת השובל הנוצר על-ידי כל ספינת מלחמה במיוחד במהירויות גבוהות. ביום בהיר, ניתן להבחין מהאוויר בשובל הלבן ממ-רחקים של 20 מילין ימיים או יותר, וזוהי אחת מהדרכים הטובות ביותר בהן יכולים כלי שיט או כוח ימי להסגיר את נוכחותם. ברגע שאותר, יכול כלי שיט לפרוס באופן יעיל מסך עשן כדי להסתיר את מיקומו המדויק. ניתן להפחית את כמות התרסיס הנזרקה על-ידי החרטום כלפי מעלה על ידי התאמת מדברי תרסיס, כפי שנעשה על ידי Shin Meiwa עבור הספינה המרחפת US-1. למרות שבעידן האלקטרוניקה נראים אמצעים אלה כבעלי חשיבות משנית, אסור להתעלם מהם.

הגנה נגד פיצוצים תת-ימיים

אבזרי הגוף הינם פגיעים במיוחד לפי-צוצים תת-ימיים קרובים. ניתן להחליף לחלוטין כמה מאבזרים אלה (המדחף וההגה) בסילוני מים המי-תוכננים להעברת עוצמה גדולה ביי-עילות הנעתית גבוהה אפילו במהירויות נמוכות. ניתן להתאים סילוני מים בגופים בעלי צורת V ורוחב גדול בלי כל קושי (למרות שהדבר אינו כך בגופים בעלי שיפוליים עגולים) ובכך לתת לכלי-השיט את היתרון הטקטי הנוסף של יכולת מים-רדודים, דבר המאפשר לכלי-השיט לפעול קרוב

לחוף במקום שם התנאים מספקים הגנה נגד טילים, טורפדות ומוקשים.

☆☆☆

מחקר תכנון ראשוני שנערך על-ידי מערכות לחקר מימי מודגם בשרטוט התלת ממדי ותמונות הדגמים. תכנון בלתי קונבנציונלי זה, הכולל את רוב האפיונים הנזכרים לעיל מתבסס על הגוף של ה-NHP 48, כלי-שיט קונבנציונלי יונלי מקבוצת ה-400 טון בעל צורת גוף V עמוק ויחס אורך לרוחב נמוך. סוג גוף זה ניתן לשינוי בדרך זו יותר מאחרים, במיוחד בגלל הרוחב הגדול שלו, דבר הנותן למתכנן טווח רחב יותר כדי להתאים את משטחי הגוף הקמור והמבנה העילי לעמידות בפני פיצוץ ותדמיות מכ"ם נמוכות.

קיימת הטכנולוגיה הדרושה עבור כלי-שיט התקפי מהיר מסוג זה. בעזרת מחקר נוסף ועבודת פיתוח על האפיונים הפחות מפותחים מבין אלה שהוצעו, ניתן יהיה לבנות בעתיד הקרוב ספינה חשאית גדולה הרבה יותר עם דחי של משא-מלא של 200 טון בערך ואורך כללי של פחות מ-100 מטר. בתנאי שספינות אלה תיוצרנה תוך כדי שימוש בתכניות גורמים שנעשו מקוולר, סיבי פחם וכו', טכניקות הרכבה מסוג גייג עבור אלמנטים משוריינים וטכניקות קו ייצור עבור הבנייה וההתאמה של חלקי הגוף — הן צריכות לעלות לא יותר מפלטפורמות ימיות קונבנציונליות, ול-מטרה שלשמה הן נבנו הן תהיינה אפקטיביות יותר בצורה הניתנת לה-ערכה.

(סוף מעמוד 28)

גם להשיג איון כלשהו בין הקבוצות השונות בבית המלוכה.
18. שלוש הבטיסים הצבאיים העיקריים הם הערים: תבוכ, בצפון הממלכה, ח'מיס מושי בדרומה וחר אל-בטן בצפון-מזרח. ליד ריאד מצוייה עיר התעשייה הצבאית: אל-ח'ארג.
19. השירות בצבא הסעודי הוא בהתנדבות, אך דווח כי עומדים להופכו לשירות-חובה.
20. הממלכה הסעודית היום היא החוליה השלישית בתהליך התפתחות שלטון בית סעוד בערב מאז אמצע המאה ה-18: המדינה הסעודית הראשונה חדלה להתקיים לאחר כיבוש מצרי-עת'מאני בשנת 1818; המדינה הסעודית השנייה קמה בשנת 4-1823 ונפלה לאחר מאבק פנימי עקוב מדם על השלטון בתוך המשפחה, כשהשלט עלה גורם מקומי יריב — בית רשיד — בשנת 1887.
21. למעשה עלה האמיר פיצל לשלטון עוד במרס 1958, והוא יחד עם המלך סעוד, הנהיגו את הממלכה לסירוגין עד להדחתו הפורמאלית של המלך ב-1964.
22. בהקשר זה ראה גם דברי איש אמ"ן בראיון שנתן ל"מעריב", 30 דצמבר 1979.

1980.
14. העתונות הסעודית חופשית רק מבחינה פורמלית; למעשה היא נותנת חתך פיקוח ממסלתי (העתונים העיקריים: "אל-בלאד", "אל-ג'זירה", "אל-מדינה אל-מנאורה", "אל-נדוה", "עכאט", "אל-ריאד").
15. ראה למשל נאום המלך ח'אלד לפני עלי-הרגל המצוטט ב: *Economist*, 10 December 1977. בנאום זה הדגיש המלך הסעודי את החובה האסלאמית ללכת בעקבות "החברים האסלאמים הראשונים ולסור מדרך החידושים, שאינם הולמים את ספר האלוהים ואת המסורת של שליחו".
16. על התפתחותו של המעמד הבינוני החדש והשפעתו על החברה, המשק והמערכות הפוליטיות, ראה במאמר המאלף: William Rugh, "Emergence of New Middle Class in Saudi Arabia", *Middle East Journal*, Vol. 27 No. 1 (Winter 1973).
17. בראש שלוש המסגרות הצבאיות עומדים שלושה מן הבכירים שבנטיני המשפחה השלטת: סולטאן — בראש הצבא; עבדאללה — בראש "המשמר הלאומי", ונאיף — בראש "משמר הגבול החופים". חלוקה זו אולי נועדה

חמייה (1262-1328). הואב'ם, כפי שנחננו חסידי בשוררו של עבד אל-האב, לא חתמו להציג עצמם כנושאי של תורה חדשה, אלא התייחסו אל יתר המוסלמים כפוליטיאטיסטים ("משרוכ") וראו כיעדם את כינונה המחודש של אמנות האסלאם בצורתה הצרופה (ומכאן שמם בפי עצמם "מוחדד"). פרטים מקיפים על עקרונות ההאביה, תנועת הרפורמה הראשונה באסלאם המודרני, ראה: D.S. Margolious, "Wahbiyya", *Encyclopedia of Islam* (1931), pp. 1086-1090.
13. חיי היומיום מתנהלים על-פי העקרונות האסלאמיים-ההאביים. כך, למשל, אסור השימוש הממסחר באלכוהול, אך תיאטרות ובתי-קלנוע, אסור למי שאינם מוסלמים לבקר בערים הקדושות מכה ומדינה ועונשים חמורים — ברזח ה"קוראן" — מוטלים על כפירה וניאוף. לאור הדברים האלה אפשר להבין את תגובתו השלילית התקיפה של המשטר הסעודי על הקרנת סרט-הטלביזיה הבריטי "מותה של נסיכה", באפריל